

Theory? Actor-network! Een waardering van ANT

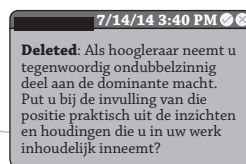
Willem Schinkel

Fout = informatie

Overall zijn kleine foutjes die het onzichtbare werk verraden dat achter de alledaagse vanzelfsprekendheid schuilgaat. Die foutjes zijn leerzaam, het zijn de gaten in de façade waar je als sociaal wetenschapper graag naar binnengaat. Fouten zijn verschillen die een verschil (kunnen) maken; in Batesons conceptie zijn *fouten* zo aanleiding voor *informatie*. In de vragen die ik kreeg ter voorbereiding op dit korte essay stak een foutje (misschien meer dan een; dat hou ik onzichtbaar). Er was iets blijven hangen van het werk dat in de voorbereiding ervan zat – werk dat voor mij waarschijnlijk onzichtbaar had moeten blijven. Omdat het geen kwaad kan, en zelfs voor de doeleinden van dit essay nuttig is, maak ik het hier nog wat zichtbaarder, zij het in geanonimiseerde vorm, in wat ik ‘figuur 1’ noem (er komen overigens niet nog meer figuren, maar nu staat het figuur tenminste in een afwezige reeks van *telbare* illustraties).

7. Als hoogleraar bent u niet slechts een wetenschapper, maar ook bestuurder, besluitvormer, begeleider, en behartiger van belangen op de werkvloer en in een breder academisch veld. Put u bij de invulling van deze verschillende posities praktisch uit de inzichten en houdingen die u in uw werk inhoudelijk inneemt? Op welke manier doet u dat?

8. Vertelt u ons over een recent onderzoek dat u voorbeeldig vindt voor de manier waarop het een kritische positie verwerft. Waarom is het zo goed?

Figuur 1 *Screenshot van scherm met document 'Interviewvragen Annemarie Mol en Willem Schinkel', Themaredactie Sociologie. Gebruikte methode: [shift] + [cmd] + [4] + muisselectie op Apple MacBook Air*

Het gaat me om het deel dat ‘deleted’ was, of toch niet was. Het deel dat gemarkeerd was als ‘deleted’ maar het niet was. Tenzij gemarkeerd zijn, zijn is, maar het thema van de vragen, actor-network theory (ANT), staat zo’n semiotisch reductionisme in de weg. Die vraag dus, die als ‘deleted’ gemarkeerde vraag die ik onder ogen kreeg om alleen in gekuiste zin, in ‘officiële’ vorm, te beantwoorden.

Wat een schandelijke vraag!¹ Misschien geformuleerd (ik speculeer) door een meer juniorlid van de gastredactie van dit themanummer. En weggehaald, misschien, door een meer seniorlid, iemand met de macht dat te doen, mogelijk tegen de wil van de anderen in. Maar Microsoft Word heeft de vraag onthouden en teruggeplaatst, zij het in een aparte markering – ‘Wat u nu leest, staat hier niet; het stond er. Dit is, wat er stond...’. Ook een macht, een gedelegeerde macht, zoals het in ANT-analyses wordt genoemd. Gedelegeerd door wie? Door de onwetendheid omtrent Microsoft Word, een onwetendheid waarin ik deel. Maar ook gedelegeerd door het collectief van gastredacteurs, tot geen van hen te reduceren, een delegatie uit een tussenruimte, uit hun midden, hun mi-lieu, waar de dingen snelheid oppikken, zeggen Deleuze en Guattari – waar we leven, zo vat ik dat op, midden in de wereld, nooit in maar tussen alle abstracte starheden die de sociale wetenschap ons zo graag op de mouw speldt. Het samenwerken in een collectief leidde tot een vraag, mogelijk tot overleg, het schrappen van de vraag, maar omdat het collectief zich uitbreidde naar een elektronisch medium, naar een ‘programma’ (Microsoft Word), waarmee het via onwetendheid verbonden was, overleefde de vraag.

Schandelijke vraag! Maar wat een goede illustratie van een keten van heterogene actoren, een ‘netwerk’ van actoren waarbinnen mediaties en translaties plaatsvinden, waarin via gedelegeerde macht nieuwe verbindingen, nieuwe actoren geronseld worden (‘enrolled’ worden, is een beter woord maar in een andere taal), een actor-netwerk. Maar theory? Nu ja, als er een ‘theory’ was, dan waren ‘actor’ en ‘network’ vast ook wel helder gedefinieerd. Niets van dat alles is het geval, en ANT is daarom misschien wel een ongelukkig acroniem, dat steeds weer leidt tot misverstanden die met name met de ‘T’ van doen hebben. Het is ook onduidelijk waar ‘ANT’ begint en eindigt, of welk onderzoek wel of niet ANT hanteert.² Vaak moet je afgaan op de claim van auteurs een ANT-onderzoek te presenteren. Maar ANT loopt over in, en heeft diffuse grenzen met, de ‘science studies’ of de STS (en de verschillende betekenissen die dat acroniem kan hebben). De belangrijkste auteurs die vaak met ANT in verband gebracht worden zijn Callon, Latour, Law en Mol. Maar bij veel van die auteurs weet ik niet of ze nog ‘ANT’ als kwalificatie van hun werk hanteren, of of dat terecht zou zijn. Wanneer Callon (in zijn werk over markten) en Latour (in zijn werk over ‘modes d’existence’ het concept ‘agencement’ gebruikt, dat doorgaans vertaald wordt met ‘assemblage’, wordt gebruik gemaakt van een deleuziaans vocabulaire dat conceptueel berust op het organiserend vermogen van virtuele attractoren. Dat betekent dat de wereld rond nooit

1 ‘Schandelijk’ is niet een woord dat ik vaak gebruik, geloof ik, maar voor het theater van dit essay leek het me gepast. Overigens, het *is* ook een schandelijke vraag. Maar, zoals in vroege programmeertaal gesteld zou kunnen worden:

```
main()
{
  printf(“;-”);
}
```

2 Er is wel John Laws Actor-Network Resource webpagina (<http://www.lancaster.ac.uk/fass/centres/css/ant/antres.htm>), maar ik weet niet of die geheel up-to-date is (de laatste update lijkt uit 2004 te komen), en eigenlijk weet ik ook niet wat de inclusiecriteria zijn.

realiseerbare toestanden georganiseerd is, en daarmee is het 'realisme' of het 'materialisme' dat vaak met ANT geassocieerd wordt niet direct evident. Maar dat zijn associaties rond de T, die eigenlijk ontbreekt.

ANT is dus zeker geen 'discipline'. Eerder is het wellicht een *manier* van onderzoek doen. Een 'perspectief' is al wat te passief, en misschien ook te visueel, maar een praktijk van het leggen van verbindingen tussen wat je als onderzoeker aantreft, vooral wanneer je *alles* wat je aantreft serieus neemt als mogelijk relevant materiaal. Ik moet direct zeggen dat ik zelf nooit op die manier onderzoek gedaan heb, althans wellicht tot voor kort, omdat ik in een huidig project dat betrekking heeft op allerlei monitoringpraktijken er nog het dichtst in de buurt kom. Maar als ik hier uitspraken doe over ANT, dan met de kwalificatie dat ik vooral een lezer ben, zoals het een 'social theorist' betaamt, en geen beoefenaar. Maar wie leest, komt erachter dat niemand van de 'bedenkers' van ANT de T eigenlijk gewild heeft. Michel Callon is bij mijn weten de eerste die ooit over 'actor-network' gesproken heeft (maar in een andere taal), een combinatie waarmee hij een zekere spanning inbracht maar tegelijkertijd het samengaan van de concepten probeerde over te brengen.

In een boek uit 1999 met de titel *Actor Network Theory and After* – een titel die je af doet vragen wat we vijftien jaar na 'After' aan het doen zijn in dit themanummer – heeft Callon ondubbelzinnig aangegeven dat de T in ANT er een te veel is. Maar acroniemen doen het nu eenmaal goed in de internationale academische wereld, en er zijn contexten waar een 'theory', zeker met een hoofdletter, ook extra kracht bijzet. Dus ondanks Callons ontkenning, en ondanks de problemen die Bruno Latour, waarschijnlijk de bekendste ANT-'theoreticus', heeft met de term actor-network theory, heeft de T overleefd, om nu steeds voor problemen te zorgen wanneer gevraagd wordt om welke theory het precies gaat en op welke ondubbelzinnige manier actor en network dan wel gedefinieerd worden. Als theory heeft ANT zeer zeker gefaald, maar je kunt niet falen voor iets dat je nooit beoogde te doen. Bruno Latour heeft zich waarschijnlijk uit pragmatische overwegingen verzoend met ANT, door zelfs een 'introdactie' tot die niet bestaande T te schrijven, en door ook in zijn meest recente projectverslag (*An Inquiry Into Modes of Existence*) over de ANT-benadering te spreken. Wat kenmerkt de manier van onderzoek doen die als ANT gekwalificeerd kan worden?

Actor-network theory (h)erkennen

Een manier om een vorm van onderzoek (ik ga nu van 'manier van onderzoek doen' naar 'vorm van onderzoek') te beschrijven, is te beschrijven wat zulk onderzoek (dat is nog een stap) beschrijft als dat, wat het niet wil incorporeren. In kernwoorden vervat, en tot vijf termen beperkt, valt voor ANT dan te denken aan: substantie, maatschappij, transcendentie, asymmetrie en representatie. Heel kort door de bocht (dit essay mocht drieduizend woorden hebben) is dan een tegenstelling tot een meer reguliere, traditionele of, in de woorden van Latour, 'klassieke' sociologie als volgt te schetsen: klassieke sociologie beschouwt de maatschappij als een transcendentie, of minstens een quasi-transcendentie, behept

met determinatiemacht en als substantie verondersteld, geconcipieerd in asymmetrische tegenstelling tot substanties van een heel andere aard genaamd 'natuur', waarbij het de taak van de sociologie is de maatschappij in al haar facetten te representeren. Typerend voor ANT lijkt me dat niet uitgegaan wordt van een overkoepelend ding dat 'maatschappij' heet, en dat immanentie ontologisch voorrang heeft boven transcendentie, als die er al is (Latour spreekt in zijn laatste boek alleen nog over 'kleine transcendenties', hoewel die de kern van zijn metafysica vormen). Verder worden het 'sociale' en/of het 'technische' en het 'natuurlijke' als symmetrisch beschouwd. Over wat 'symmetrie' in ANT en, breder, de STS is, is veel te zeggen maar ik ga hier voor het gemak uit van het idee en de praktijk geen *a priori*-onderscheid tussen de ontologische domeinen 'maatschappij' of 'het sociale' en 'natuur' te maken, noch tussen een domein van dingen en een domein van concepten. In plaats daarvan worden fenomenen gevolgd en wordt getraceerd uit welke connecties ze opgebouwd zijn en waar ze mee verbonden zijn. Wat in het Engels 'agency' heet, is dan niet gelokaliseerd als bestond de wereld uit substanties die dienstdoen als handelingslocaties, maar is 'gedistribueerd' door een netwerk aan relaties. Ook 'macht' is niet gelokaliseerd maar verdeeld en gedelegeerd. Tegelijkertijd echter wordt het mogelijk een deur als een 'actor' te beschouwen (geïnspireerd door Greimas' semiotiek gebruikte Latour lang de term 'actant'). Dat is het geval omdat 'actor' niet een afgebakende substantie is, maar in connecties binnen een netwerk begrepen moet worden. En het is het geval omdat een deur nu gezien kan worden als onderdeel van dergelijke relationele netwerken, als iets dus waarmee een relatie aangegaan wordt, en daarmee als iets dat een verschil kan maken. Beroemd is Latours voorbeeld van de deur en het werk dat die doet. Denk je eens in, zegt Latour (overigens in dit specifieke geval schrijvend onder een pseudoniem, maar overduidelijk en dus toch ook weer niet), welk werk je zou moeten verrichten als je geen deur had: je zou iedere keer dat je ergens naar binnen wilt de muur in moeten hakken. Vervolgens, als je binnen was, zou je de muur weer terug moeten metselen, vooral als het koud is. En om er dan weer uit te komen... De deur ontlast je van al dat werk, en je zou kunnen zeggen dat de mate van ontlasting gelijk staat aan de mate waarin de deur werkt. De deur handelt omdat hij *medieert*. 'Ontlasting' is overigens de term die Arnold Gehlen (in een andere taal) gebruikte voor het werk dat 'instituten' doen. ANT breidt het idee uit, overigens zonder daarbij Gehlens assumptie over te nemen dat de mens een 'Mängelwesen' is. Wat dingen doen, en wat mensen doen, is verschil maken voor andere actoren. De taak van de ANTheorist (die geen 'theorist' is), ten slotte, is dan niet zozeer het representeren van de betreffende connecties en relaties, maar het activeren ervan, het belichten van de performativiteit ervan, het selectief observeren van de complexiteit ervan en misschien – dat vind ik zelf het spannendst – ook wel het transformeren ervan. Het gaat een ANT-analyse ook niet om het wegverklaren van een fenomeen, noch om het tot (andere) 'sociale factoren' reduceren van fenomenen. Nog anders gezegd draagt ANT bij aan de *mediatie* van allerhande praktijken in andere (in de eerste plaats wetenschappelijke) praktijken en mogelijk ook aan de *translatie* (een vertaalde term) van die praktijken in weer andere praktijken – bijvoorbeeld in politieke praktijken.

Wat ik tot nog toe gezegd heb, stelt je denk ik aardig in staat een ANT-onderzoek te herkennen. Er is aan toe te voegen of toe te lichten dat typisch voor ANT is dat alles wat geanalyseerd wordt niet als in zichzelf berustende, zelf-handelende (de term is van Dewey en Bentley, en is hier vertaald) substantie beschouwd wordt, maar als praktijk *en* als proces ervaren wordt. Alles wat is, is mogelijk op basis van genetwerk, een wirwarrig gefriemel van relaties waarlangs mediaties en translaties lopen, waarbij, om de dichteres Szymborska te parafaseren, 'niets tweemaal gebeurt en niets tweemaal zal gebeuren'. Er zijn steeds verschillen, verplaatsingen, vertakkingen, en er is niet langer het volgende verwarrige schema: [[MENS] --- {SOCIALISATIE} --- MAATSCHAPPIJ]. Niets 'handelt' op zich, maar wordt actueel actief via wat Annemarie Mol 'enactment' noemt. Ik weet eerlijk gezegd niet hoe ze dat vertaalt, maar ik zou zeggen dat, theorietechnisch gezien, 'performativiteit' er dicht bij in de buurt komt (hoewel dat concept wellicht de indruk wekt 'materie' minder serieus te nemen). Ware het niet dat een ANT-term niet een 'theoretisch concept' is en dus van 'theorietechniek' misschien geen sprake kan zijn (misschien, wil ik wel laten staan hier, want geen theorie – theorie hier niet in de positivistische zin des woords – betekent wellicht dat de onderzoeker theoretisch mijnwerker is, dat de theorie ondergronds gaat maar voor anderen wel herkenbaar is als ze zich wagen aan wat Foucault 'archeologie' noemde).

Er zijn natuurlijk ANTecedenten aan te wijzen. Met name de etnomethodologie, haar aandacht voor situaties en praktijken, en haar uitbreiding van het concept 'methode', is een belangrijke achtergrond. Het Amerikaanse pragmatisme is dat ook. Meer in het algemeen is het filosofisch immanentiedenken, dat onder meer bij Spinoza, Whitehead en Deleuze ontwikkeld is, de drijvende kracht achter veel benaderingen die tegenwoordig populair zijn. De 'new materialities' waar tegenwoordig veel over gesproken wordt, zijn een amalgaam aan benaderingen, en ze omvatten ongetwijfeld delen van wat ANT heet, vormen van nieuw 'realisme' (Harman) en van 'object-oriented ontology' (Bryant), maar ook politiek-theoretische benaderingen (Bennett, Connolly) en recente antropologische perspectieven (Ingold). In die zin is ANT zonder meer een modeverschijnsel te noemen, hoewel dat niets afdoet aan de kracht van de benadering.

In wat resteert, wil ik proberen duidelijk te maken wat ik zelf in ANT waardeer, en daar hoort bij het bespreken van wat er voor mijn gevoel de beperkingen van zijn. Ik doe dat niet in een paragraafje 'waardering' en een paragraafje 'beperkingen', omdat dat in mineur zou eindigen terwijl ik overwegend sympathie heb, en omdat ze eenmaal altijd door elkaar heen lopen; subtieler nog, dan ik onder woorden kan brengen.

ANT: een waardering

Het eerste (niet per se het belangrijkste overigens) dat te waarderen is aan ANT, en wel specifiek aan Bruno Latours werk, is de *humor*. Wat is veel sociaalwetenschappelijk werk toch humorloos! Het gaat ook over serieuze zaken natuurlijk, maar ook bij serieuze zaken moet humor een plek hebben. Wat zen onder de religies is, is ANT onder de sociale wetenschappen. Latour in het bijzonder heeft

humor, dat is duidelijk voor elke lezer die dat ook heeft (de lezer heeft natuurlijk door dat ik mezelf hier een complimentje geef!). Latour, maar ook bijvoorbeeld John Law en Annemarie Mol, hanteren überhaupt een *stijl* die vrijheid geeft ten opzichte van bijvoorbeeld het rigide 'positivistische' format dat domineert in de sociologie. Ook dat is fijn. Het geeft lucht. Een stijlbreuk is natuurlijk ook een manier om een voet binnen de deur te krijgen, maar ik ben altijd voor meer voeten tussen de deur (behalve, om de parallel met religie te handhaven, die van de karikaturale Jehova's getuige: geen humor). Veel *journals* die zich door ANT laten inspireren hebben die vrijheid van stijl vrees ik niet, of al lang niet meer. ANT mag geen discipline zijn; STS is dat sterk aan het worden en daarbij hoort bureaucrativering en uniformering van stijl. Dat is jammer maar het heeft ook de voordelen die bureaucrativering heeft.

Voor mij als 'social theorist' (ik ben dat in een andere taal; in mijn eigen taal bestaat het niet) is ontzettend belangrijk dat ANT bijgedragen heeft aan de kritiek op de abstractie 'maatschappij'. Maatschappij, dat containerbegrip van al het sociale dat in de achttiende eeuw ontstond en dat, rara wat een verrassing, gelijk-oorspronkelijk is met de wetenschap van de maatschappij ('sociologie'), is een begrip dat naar mijn mening niet aan de basis van sociaalwetenschappelijk onderzoek zou moeten liggen, maar dat wel in zijn actuele aanwezigheid en zijn effecten geanalyseerd zou moeten worden. Naast onder meer werk over 'globalisering' en werk binnen de (complexe) systeemtheorie is ANT één hoek van waaruit de abstractie 'maatschappij' bekritiseerd is, en wel op een wat mij betreft bijzonder vruchtbare manier, namelijk door de hele dichotomie tussen het sociale en het natuurlijke aan de orde te stellen. Dat betekende ook een *emancipatie* voor eerder genegeerde actoren, zoals die dingen die we doorgaans 'dingen' noemen. Geen wonder ook, dat ANT aantrekkelijk is gebleken voor feministen als Donna Haraway: er komt ruimte, lucht, voor dat wat niet-binair is, voor het hybride, het monsterlijke, en voor alles wat zich niet voegt naar het mannelijke model van de epistemologische 'God trick' van het alziende oog.

In de manier waarop die emancipatie, of wat Latour noemt de inclusie van de 'missing masses' in de sociologie tot stand komt, liggen ook beperkingen. Wat mij betreft zijn die het sterkst verwoord door de antropoloog Tim Ingold. Ingold, moet direct gezegd worden, heeft ook humor. Het hoofdstuk in zijn boek *Being Alive* waarin hij op enkele beperkingen van ANT wijst, is gecentreerd rond de ontmoeting van een ANT met een SPIDER. De laatste staat symbool voor zijn eigen benadering. Om te beginnen wijst Ingold op het modieuze maar vage gebruik van de term 'materialiteit'. Wat is dat, vraagt hij zich af, en kan ik dat aanraken? Nee, is natuurlijk het antwoord, ik kan 'materialiteit' niet voelen; ik kan alleen 'materialen' aanraken. De wereld bestaat daarom voor Ingold minder uit netwerken dan uit 'meshworks' ('mazen', zou een vertaling zijn). Die 'meshworks' bestaan uit materiële draden, zoals de draden van een spinnenweb (SPIDER!) en leven is het leven *langs* die materiële *lijnen*, en het steeds verder groeien, krimpen, uitvouwen en krullen ervan. Wat Ingold aan ANT te weinig specifiek acht, is het feit dat 'relaties' in een ongedefinieerd 'tussen' lijken te zweven zonder dat ze werkelijk materieel worden. Dat is een eerste beperking die Ingold ziet. Een tweede beperking heeft betrekking op de emancipatie van de dingen. Die is terecht, maar leidt ver-

volgens tot een groot complexiteitsverlies. Want de *singulariteit* van verschillende dingen dreigt verloren te gaan, en dat heeft gevolgen voor de *mate van agency* die we aan verschillende dingen (mensen en niet-mensen) toekennen. Ingold zegt dat zo:

‘Our concept of agency must make allowance for the real complexity of living organisms, as opposed to inert matter. It is simply absurd to place a grain of sand and an aphid on the scales of a balance and to claim that they are equivalent. They may weigh the same amount, but in terms of complexity they are poles apart.’ (2011: 94)

Niklas Luhmann zou misschien gezegd hebben dat alles weliswaar systeem is, maar dat het belangrijk is de singulariteit van systemen te onderkennen, ofwel de eigen zelfreferentiële aard van systemen en de eigen zelfreproductieve aard van systemen met verschillende basiselementen. Wat mij betreft betekent dit dat er meer discussie nodig is over de vraag hoe de singuliere complexiteit van wat ik generaliserend voor het gemak ‘systemen’ noem, verdisconteerd wordt in analyses over ‘agency’. Het lijkt aannemelijk dat een mens complexer is dan een bladluis, ook wanneer beide in een breder netwerk of ‘meshwork’ beschouwd worden, maar het kan ook zijn dat een complex weersysteem als een cycloon complexer is dan een mens. Dat zijn onderzoeksvragen. Misschien zijn het ook wel vragen die om meer ‘T’ vragen.

Dat geldt ook voor de manier waarop ‘materie’ überhaupt geconcipieerd wordt. Het goede aan ANT is dat *processen* centraal staan. Maar in sommige ‘new materialism’-benaderingen lijkt dat vergeten te worden en lijkt ‘materie’ een kwaliteit te krijgen die soms mystificerend aandoet. Ik vraag me bijvoorbeeld af hoe ‘politiek’ een politieke ecologie kan zijn wanneer die spreekt over een ‘materiality of which we are composed’, over een ‘inexplicable vitality’, of over de ‘quasi autonomy of materialities’ (Bennett 2010: 12, 18, 121). In de door Ingold als abstract bekritiseerde ‘materialiteit’ wordt dan een nieuwe ‘subaltern’ gevonden wanneer het de taak van de politiek filosoof wordt ‘to give voice to a vitality intrinsic to materiality’ (ibid.: 3). De vraag die Isabelle Stengers stelde is nog steeds relevant: het moet in ‘materialisme’ gaan om het volgende: ‘understanding nature in such a way that there is no absurdity in affirming that it produced us’ (1997: 43). Niet alles dat zich modieus ‘materialisme’ noemt draagt daar per se aan bij. Sterker, juist in de natuurwetenschappen, observeerde Gabriel Tarde al, vindt een ‘pulverisatie van het universum’ plaats, en lost ‘materie’ op in immateriële processen, in energie, in informatie et cetera. Het is wellicht wachten op het terugzwaaien van de pendulum. Ongetwijfeld slaat een populaire benadering door in zijn eenzijdige nadruk. Wie weet is binnenkort behoefte aan een nieuw idealisme. Wie weet herontdekken we dan niet Dewey, maar Royce. Maar er is geen reden dat nieuwe denken niet compatibel te maken met ANT – die flexibiliteit is het voordeel van het gebrek aan T.

Laat ik tot slot iets zeggen over de publieke taak van de wetenschap, want dat werd mij gevraagd in het document waar ik mee begon. Om te beginnen wil ik altijd dit benadrukken: publiek relevante wetenschap, een publieke universiteit

ook (dat is een inperking), wil niet zeggen dat iedereen altijd ‘publiek relevant’ bezig is. Ik zou niet weten wat dat zou betekenen. De publieke relevantie van wetenschap en universiteit zijn we weliswaar uit het oog verloren (weinig universiteitsbestuurders en hoogleraren kunnen je zelfs maar vertellen wat ‘publiek’ eigenlijk betekent), maar er moet op systeemniveau over nagedacht worden, en er moeten praktijken en talen voor de relatie tussen wetenschappelijke en andere publieken komen. ANT kan daar zeker aan bijdragen, alleen al omdat het ons, anders dan bepaalde vormen van ‘constructivistische’ wetenschapssociologie, zulke rijke en respectvolle beschrijvingen van wetenschappelijke praktijken gegeven heeft. Ik denk dat ANT, of misschien beter: veel van wat zo genoemd is, een van meerdere onderzoekspraktijken is die iets heel belangrijks doen: ze proberen abstracties te vermijden, ontleden bestaande abstracties en kunnen daardoor meer complexiteit bevatten. Voor mijzelf is een kritische houding ten aanzien van abstracties filosofisch ingegeven, en zij heeft al vroeg postgevat. Recent lukt het me beter het werk van Alfred North Whitehead te lezen, waarmee ik al meer dan tien jaar door mijn vader en broer terecht lastiggevallen wordt, en Whitehead heeft het mooist geformuleerd wat onze houding ten aanzien van abstracties zou moeten zijn:

‘it is of the utmost importance to be vigilant in critically revising your *modes* of abstraction. [...] A civilisation which cannot burst through its current abstractions is doomed to sterility after a very limited period of progress.’
(Whitehead 1925: 59)

In mijn essay *Over nut en nadeel van de sociologie voor het leven* knoop ik hierbij aan door om abstracties als ‘maatschappij’ en ‘moderniteit’ (de twee funderende abstracties van de sociologie) heen te werken (Schinkel 2014). Daarvoor is een permanent creatieve verbeeldingskracht nodig (in tegenstelling tot de abstracte verbeeldingskracht die voor ‘maatschappij’ nodig is). Die verbeelding bevindt zich niet alleen in hoofden, maar ook in praktijken – en daarin ligt dus een onderkenning van het door ANT aangetoonde belang van materie. Verbeelding is een ideële en materiële praktijk, op de manier waarop het ontwerp van de beeldhouwer immanent is aan zijn of haar manipulatie van het materiaal. Verbeelding is ook een manier om abstractie door waardering van singulariteit te vervangen. De verbeelding, bij Kant al de bemiddelende categorie tussen theoretische en praktische rede, is de categorie waarvan ik momenteel de mogelijkheden probeer te verkennen. Aan mijn eigen universiteit probeer ik daarom een instituut op te zetten dat de promotie van ‘publieke kennis’ op het oog heeft, en met Huub Dijkstra is het plan opgevat een interuniversitair Center for Public Imagination op te zetten (verbeelding gaat moeilijk in eigen taal wanneer er geldt voor nodig is). Hoe ‘kritisch’ (dat was een andere vraag) is zulke verbeelding? Dat hangt van de verbeelding af. Wat mij betreft is ‘kritiek’ niet een betere representatie van de werkelijkheid, maar een verbeelding die nuttiger is voor het soort werkelijkheid dat wenselijk is. Daarover bestaat geen consensus, en daarom is het juist in een democratie van belang altijd te komen tot alternatieve verbeeldingen van de wereld. Kritiek is zorg voor politiek vanuit een ervaring van verschil tussen het

actuele en het potentiële. Anders gezegd: kritiek is *een mediatie in de verbeelding van wat is en wat mogelijk is*, en daarmee krijgt het vorm via de *actualisering van alternatieven voor abstracties*. Wie 'kritiek' wil, moet dus inclusief willen zijn in zijn verbeeldingsvormen. Dus: ANT, SPIDER, of complexe systeemtheorie? Ja, graag!

Helemaal tot slot kan ik natuurlijk niet om die schandelijke vraag heen, hoezeer hij ook – ik zeg het nog een keer – schandelijk is! Nog een keer die vraag:

‘Als hoogleraar neemt u tegenwoordig ondubbelzinnig deel aan de dominante macht. Put u bij de invulling van die positie praktisch uit de inzichten en houdingen die u in uw werk inhoudelijk inneemt?’

Geen vraag zomaar accepteren als je geacht wordt antwoord te geven. Dus enkele amenderingen van de eerste zin in deze vraag: ik heb nooit het gevoel dat ik ergens ondubbelzinnig aan deelneem. Eerder dat ik altijd (minstens) dubbelzinnig deelneem, en dat dat altijd vragen oproept over wat ‘deelnemen’ eigenlijk betekent. Verder is er geen ‘dominante macht’; er is ‘macht’, en die werkt anders in verschillende situaties en op verschillende posities. De tweede zin van de vraag bevat de eigenlijke vraag. Die laat ik zo staan. Want dat is geen vraag, dat is een opdracht. Elke dag weer.

Literatuur

- Bennett, J. (2010) *Vibrant Matter. A Political Ecology of Things*. Durham: Duke University Press.
- Ingold, T. (2011) *Being Alive. Essays on Movement, Knowledge, and Description*. London: Routledge.
- Schinkel, W. (2014) *Over nut en nadeel van de sociologie voor het leven*. Amsterdam: Boom.
- Stengers, I. (1997) *Power and Invention. Situating Science*. Minneapolis: The Minnesota University Press.
- Whitehead, A.N. (1925) *Science and the Modern World*. New York: Mentor Books.